

6. Маньковська Р. В. Музеї України в інформаційному просторі : досвід та перспективи / Р. В. Маньковська // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. — Вип. 11. — К., 2000. — С. 214–221.
7. Матт Г. Культура і гроші. Музей – підприємницька діяльність : практичний poradnik / Г. Матт, Т. Флатц, Ю. Льодерер. — К., 2009. — 173 с.
8. Наседкин К. А. Локальная сеть и Интернет в музее / К. А. Наседкин // Компьютеризация в музеях. — М., 1997. — 123 с.
9. Ноль Л. Я. Компьютерные технологии в музее : учеб. пособ. / Л. Я. Ноль. — М., 1999. — 137 с.
10. Столяров Б. А. Музейная педагогика. История, теория, практика : учеб. пособ. / Б. А. Столяров. — М. : Высшая школа, 2004. — 216 с.
11. Фесенко Г. Времен связующая нить. Музейная педагогика / Г. Фесенко, С. Иванова, Л. Подкапаева // Дошкольное воспитание. — 2008. — № 6. — С. 81–83.
12. Щеколдина Н. Создание автоматизированной информационной системы исследований украинской печатной графики в собраниях Украины / Н. Щеколдина, О. Строчай // Музей на рубежі епох : минуле, сьогодення, перспективи. — К., 1999. — С. 44–45.
13. Щербак Д. Становлення і розвиток музейної педагогіки в Україні // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи : зб. наук. праць / Д. Щербак. — К. — Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2009. — Вип. 1. — 231 с.
14. Янковский А. А. Музей в период перемен / А. А. Янковский // Музей на межі тисячоліть. — Дніпропетровськ, 1999. — С. 35–36.

В. В. Мизгіна, І. М. Сідельова

Музей і юний глядач. Ретроспектива й сучасність

Колекції Харківського художнього музею виповнюється майже 210 років. Перше зібрання, що було придбано засновником Імператорського Харківського університету В. Н. Каразіним і нараховувало 2477 зразків західноєвропейської графіки XVI–XVIII століть, було призначено «служить к изучению истории гравировального искусства» [1, с. 231].

Подальші поповнення університетської колекції, її каталогізація, відкриття для широкого загалу Музею красних мистецтв та старожитностей (1861) були спрямовані здебільшого на освітньо-виховні цілі. Ще з 1840-х років університетські професори (А. О. Валицький, О. О. Потєбня, О. М. Деревицький, О. І. Кірпи́чников, М. Ф. Сумцов, Є. К. Рєдін), які в різні часи опікувалися музеєм, будучи талановитими, широко освіченими

особистостями, знайомили своїх вихованців із колекцією, читали лекції з історії стародавнього мистецтва.

Наступним етапом розвитку освітньої діяльності, пов'язаної з музейною справою, було відкриття в Харкові місцевого художньо-промислового музею (1886), який виконував функції навчально-просвітницького закладу, концентрував місцеві художні сили, експонував численні виставки, завдяки чому був у своїй діяльності більш демократичним, ніж університетський музей. Але про науково-обґрунтовані методики проведення освітньої роботи з населенням, тим більше з дітьми у XIX столітті, ще не йшлося.

На новий щабель мистецтвознавчу науку підняв академік Ф. І. Шміт (Федір Карл Ернст Шміт, 1877–1937) – видатний теоретик мистецтва, який очолював кафедру історії й теорії мистецтва в Харківському університеті (з 1912). Узагальнюючи результати своїх досліджень, крім іншого, Шміт розробляв теорію психології творчості й сприйняття мистецтва.

На жаль, ці розробки за радянських часів не мали природного розвитку, Шміта було розстріляно 1937 року, а методика освітньо-виховної роботи музеїв із населенням (у т. ч. з дітьми) набула жорстокої ідеологічної спрямованості. На засадах соціально-політичної доцільності сприйняття мистецтва було виховано кілька поколінь радянських людей.

В архівах музею зберігаються деякі тематичні плани лекторіїв, методичних розробок лекцій та екскурсій починаючи з 1960-х років. Їх аналіз свідчить, що в цей час існує диференційований підхід щодо вікових категорій екскурсантів і слухачів лекторіїв. Але майже кожен план лекторію включав ідеологічно спрямовані теми, наприклад, «Образ Леніна (або радянського воїна, або комуніста тощо) в образотворчому мистецтві», а методичні розробки лекцій і екскурсій обов'язково містили в собі цитати або посилання на теоретичні праці класиків марксизму.

І тим не менше 1962 року з приходом А. З. Житницького, широко освіченої людини, під час «хрущовської відлиги» в музеї виникає лекторій, орієнтований на студентську молодь, він був спочатку визначений, як «факультет громадських професій», пізніше – як «народний університет». Лекції народного університету мали професійну мистецтвознавчу спрямованість й мали шалений успіх серед молоді. Визначальною популярністю користувалися й блискучі екскурсії, що їх проводив Я. В. Гарбер. Починаючи з кінця 1960–1980-х років у музеї з'являються кілька фахівців-мистецтвознавців: Т. Ю. Прокатова, В. В. Мизгіна,

Л. Є. Пономарьова, О. Й. Денисенко, Н. В. Титаренко, С. В. Євтушенко, З. Л. Гефтер, Т. П. Яковченко, Л. М. Лосикова, Н. В. Фоменко, І. О. Аронов та ін. Професійно налаштовані фахівці поступово намагалися звільнитися від ідеологічного тиску й акцентувати свою роботу з відвідувачами музею, зокрема з дітьми, на інших засадах. Це був тривалий і досить важкий процес. У 1970-х – на поч. 1980-х років накопичувався досвід роботи з дітьми різного віку, відпрацьовувалися цикли тематичних екскурсій щодо музею, які реалізовувалися здебільшого паралельно зі шкільними програмами.

Але музейні працівники все більше відчували споживацькі мотивації, з якими вчителі приводили дітей до музею, експонати якого вони сприймали як ілюстрації до шкільного підручника: від екскурсовода вимагалася здебільшого літературно-історична, соціально-спрямована інформація. Такий підхід не влаштовував, оскільки в художнього музею своя специфіка: він має перш за все вчити бачити, відчувати своєрідність образотворчого мистецтва, звичайно, ураховуючи обізнаність юного відвідувача стосовно характеру епохи, історичних подій тощо. Поступово зміщувалися акценти екскурсій, намагаючись якомога більше уваги приділяти особливостям живописної мови в різні часи, у різних митців, красі колористичних рішень, виразності форм, ритмам, композиції – тобто специфічним якостям образотворчого мистецтва. Було намагання вчити дітей бачити картину, сприймати її як самоцінність, відчувати радість спілкування зі справжнім мистецтвом.

Ми розуміли, що починати таку виховну роботу з дітьми потрібно в якомога ранньому їх віці. 1986 року з ініціативи В. Мизгіної в музеї народився лекторій для сім'ї, куди разом із маленькими дітьми (6–7 років) приходили дорослі члени родини, супроводжуючи їх, і брали активну участь у наших зустрічах.

Ці просвітницькі програми були комплексними і мали бути цікавими як для дітей, так і для батьків. Вони будувалися на можливостях дитячого сприйняття, особливостях дитячої психології, емоційності, були динамічними. 10–15 хвилин присвячували музиці: викладач музичної школи коротко розповідав про якийсь музичний інструмент, а учень цієї школи виконував маленьку музичну п'єсу.

Входячи в експозиційні зали, обиралися 2–3 експонати, наприклад два різних за характером портрети, знайомство з якими мало інтерактивний характер: відповідаючи на задалегідь підготовлені запитання екскурсовода, діти самі порівнювали портрети, звертаючи увагу на характер зображе-

них персонажів, їх настрій, на кольорове вирішення тощо. Якщо діти були не в змозі впоратися із запитанням, до відповідей залучалися батьки, дідусі та бабусі. А потім вся родина отримувала домашнє завдання: намалювати чи то автопортрет, чи то портрет усієї сім'ї. Ці домашні завдання демонструвалися всім учасникам лекторію на наступному занятті. Наприкінці навчального року влаштовувалися у приміщенні лекторію виставки цих робіт, проводилася вікторина.

Згодом до програм сімейного лекторію, який отримав назву «Абетка мистецтв», стали долучатися спеціалісти дитячої психології, педіатри, які проводили окремі бесіди з батьками. Усі ці заходи музейні співробітники й залучені фахівці здійснювали безкоштовно.

За останні 15 років в музеї з'явилися нові, клубні форми роботи. Так, із 1995 року в музеї працює музичний клуб «Фермата», він організований з ініціативи Н. Деменкової – завідувачки фортепіанним відділенням дитячої музичної школи № 12 ім. К. Шульженко, його підтримано обласним методичним кабінетом начальних закладів культури і мистецтва. Клуб «Фермата» об'єднує дітей, батьків та педагогів шкіл мистецтва Харкова. Найбільш активними його учасниками є учні і педагоги музичних шкіл №№ 1, 4, 9, 12, 13, 14 і шкіл мистецтв № 2, 3.

Назва клубу «Фермата» походить від терміна, який означає зупинку музичного руху, паузу і є своєрідним запрошенням до зупинки посеред повсякденності задля того, щоб здивитися, вслухатися, замислитися, відчутти красу чудових миттєвостей життя, природи і мистецтва. Засідання клубу відбуваються прямо в експозиції музею серед живописних полотен, поруч із ними звучать музичні і поетичні твори.

У роботі клубу беруть участь співробітники музею (О. Денисенко, Т. Прокатова, І. Сідельова та ін.), артисти обласної філармонії (М. Колодочка, Т. Томчук, Я. Боброва), викладачі університету мистецтв ім. І. П. Котляревського, хорові колективи Харкова, художники, поети, завдяки чому діяльність клубу має професійний рівень і користується популярністю.

Кілька зустрічей було присвячено творчому доробку харків'ян: художника С. Васильківського, заслуженого діяча мистецтв художника Й. Карася, композиторів М. Кармінського і І. Ковача, поетів Р. Левіна і Б. Чичибабіна.

Цікавими були зустрічі членів клубу «Фермата» з харківськими композиторами, які присвячують своє мистецтво дітям: безпосереднє спілкування з майстрами, авторське виконання музичних творів завжди справляють на дітей незабутнє враження.

Однією з найяскравіших подій у клубі стало виконання дитячих музичних вистав «Сад надії» та «Аліса в країні чудес», присвячених ювілею Л. Керролла. До цієї події вихованці Ліцею мистецтв № 133 підготували виставку ілюстрацій, композитор В. Іванов написав кілька мініатюр, які виконали учні музичної школи № 12.

На засіданнях клубу відбувалося знайомство з музичними інструментами, історією їх побутування. Цей напрямок у клубі веде завідувачка Музею народного мистецтва Слобожанщини О. Євсєєва.

Кілька років музею запроваджує заходи благодійної програми «Краса рятує світ», спрямованої на допомогу соціально-незахищеним верствам населення, у т. ч. дітям. Одним із напрямків цієї програми є здійснення благодійної діяльності музейних працівників спільно з вихованцями і викладачами Ліцею мистецтв № 133. Для учнів шкіл-інтернатів № 12 і № 13 ми з нашими друзями-ліцеїстами проводимо заняття у циклі «Філармонія школяра». Ідеологія цієї спільної роботи полягає у так би мовити подвійному виховному ефекті. Ліцеїсти – діти з благополучних сімей – навчаються співчувати чужій біді, милосердю, а вихованці інтернатів отримують можливість знайомитися з мистецтвом, долучатися до радості пізнання краси.

Програма занять «Філармонії школяра» також об'єднує два напрями: образотворчий і музичний. Тематика концерту зазвичай пов'язана з темою екскурсії. Так, наприклад, знайомство з виставкою «Харків і харків'яни» супроводжується концертом «Харківські композитори – дітям», тематичну екскурсію, присвячену пейзажу, продовжує концерт «Пори року». Програма розрахована на поетапну підготовку дітей до сприйняття живопису, введенню до світу музичної культури. Мистецтвознавці, викладачі музики і юні виконавці розкривають як таємниці творчого процесу, так і культури сприйняття творів мистецтва на заняттях «Художник–модель–глядач», «Композитор–виконавець–слухач». Як правило, програми «Філармонії школяра» відбуваються в піднесеній, святковій атмосфері.

Особливий розділ музейної роботи з дітьми – виставки дитячої творчості. Десять років у музеї запроваджується програма «Митці майбутнього», вона орієнтована на підтримку юних талантів, які сьогодні навчаються в загальноосвітніх або спеціалізованих школах, у художньому училищі, або на перших курсах Академії дизайну і мистецтв. Щороку в межах цього проекту відбувається 12–14 виставок, здебільшого – у лекторії музею. Постійними нашими експонентами є вихованці Ліцею

мистецтв № 133, які багато років тісно співпрацюють із музеєм у різних напрямках. Рівень підготовки ліцеїстів у галузі образотворчого мистецтва зазвичай достатньо високий. У цьому, без сумніву, є велика заслуга наших однодумців – педагогів відділення образотворчого мистецтва (зав. відділенням – С. Грічанок). Кожна виставка для них – це ретельна підготовча робота, принциповий відбір дитячих творів на виставку, побудова і монтаж експозиції. На виставках ліцеїстів лунає музика, причому не тільки на презентації – протягом всього терміну роботи виставки в експозиції відбуваються дитячі ранки, тематичні концерти, благодійні акції. Особливо насиченими програмами масових заходів запам'яталися виставки «Малюнок з Ліцею», «Харків. З минулого в майбутнє». У цьому заслуга педагогів музичного відділення Ліцею і заступника з естетичного виховання О. Гончарової.

Активну участь наш музей бере в організації дитячих конкурсів і фестивалів «Живий звук», «Бієнале», «Барви Слобожанщини». Одним із найцікавіших і різноманітніших за жанрами є фестиваль дитячої творчості «Харків – місто добрих надій», який уже 10 років проходить за кількома номінаціями: образотворче мистецтво, художнє слово, хорове, інструментальне виконання. Головною метою фестивалю є популяризація творчості харківських художників, поетів, композиторів, виховання в юних харків'ян почуття патріотизму і національної свідомості. Традиційно виставки лауреатів у різних вікових категоріях відбуваються на базі нашого музею. Співробітники музею приймають роботи учасників фестивалю, визначають лауреатів, знаходять спонсорів для надання пам'ятних призов переможцям.

2005 року наш музей відзначав 200-річний ювілей своєї колекції. Ця визначна подія не могла пройти осторонь юних відвідувачів, слухачів дитячих лекторіїв, клубів. Ми оголосили відкритий конкурс дитячого малюнка під назвою «Я люблю наш музей». У першому конкурсі взяли участь понад 200 учнів загальноосвітніх і спеціалізованих шкіл Харкова. Тепер цей конкурс відбувається в музеї кожні два роки, і ми відчуваємо, що діти справді шанують наш музей, присвячуючи свої твори харківській музейній скарбниці. Вони висловлюють своє надзвичайно різноманітне сприйняття музею: малюють музейні будинки та інтер'єри експозицій, портрети співробітників, сюжетні композиції зі сценами буденного музейного життя і музейними святами, створюють багато фантазійних робіт за мотивами своїх улюблених творів. Навіть дізнавшись про наші клопотання щодо надання музею

нового приміщення, діти створили декілька малюнків будинків, у яких «розмістили» нашу колекцію. А учні ліцею при Харківському технічному університеті будівництва та архітектури розробили низку архітектурних проєктів «Музей майбутнього».

Цей конкурс ми розглядаємо як інтерактивну акцію, яка спонукає юних друзів музею під час створення своїх робіт ще пильніше вдивлятися в музейні твори, ще уважніше прислуховуватися до мистецтвознавчого аналізу, ще з більшою повагою відноситися до музею і праці його співробітників.

Музейні співробітники, які реалізують програму «Митці майбутнього», мають пишатися тим, що більшість дітей і підлітків, які презентували свої роботи в межах зазначеної програми, активно продовжували свій творчий шлях, перемагаючи в конкурсах, виборюючи звання лауреатів численних міжнародних фестивалів.

Крім презентацій виставок, у музеї відбуваються свята народження книг. Багато років справжнім другом музею є харків'янка, художник-графік, ілюстратор численних дитячих видань Т. Зеленченко. Казки братів Грім, Ш. Перро, народні казки, різноманітні книжки-розмальовки, оформлені Т. Зеленченко, неодноразово були презентовані нашим відвідувачам. На зустрічах із художницею діти дізнавалися, яку роботу здійснює художник у бібліотеках, за комп'ютером у пошуку необхідної інформації для створення ілюстрацій, як готується макет книги, як друкуються кольорові зображення. Такі зустрічі сприяють розвитку поважного ставлення дітей до книги.

Запам'ятався відвідувачам музею концерт-презентація книги харківської поетеси Е. Булгакової «Де живе Бабай?», під час якої поетеса читала свої вірші, а частину з них співала під гітару, залучаючи до співу слухачів.

Діти, налаштовані на добро, з радістю дарують радість іншим. Так сталося і під час презентації поетичної збірки О. Стреляної «Олина сказка». Співучні автора під керівництвом В. Должанської – педагога ДМШ № 8 – музейні працівники створили сценарій музичної виставки за «Олиной сказкой», таємно підготували її і під час презентації книги піднесли надзвичайно приємний сюрприз дванадцятирічній поетесі.

За останні роки в музеї визначився ще один цикл мистецьких заходів під назвою «Педагоги та їх учні». Здебільшого він пов'язаний із діяльністю непересічних особистостей – педагогів Харківського університету

мистецтв ім. І. П. Котляревського (проф. Т. Веркіна), Харківської академії культури (доц. В. Осадча), Харківським педагогічним університетом ім. Г. С. Сковороди (проф. О. Кузнєцова), Харківським музичним училищем ім. Б. Н. Лятошинського (викл. І. Ліхачьова), які разом зі своїми учнями презентують у музейних залах лекції-концерти класичної музики і вокалу для молоді. А художники-викладачі Харківської академії дизайну та мистецтва, художнього училища, дитячої художньої школи ім. І. Ю. Рєпіна неодноразово експонували свої твори і твори своїх учнів, наочно демонструючи рівень і своєрідність своїх шкіл.

Крім визнаних титулованих педагогів художніх і музичних шкіл, слід особливо відзначити нашу спільну роботу з вихователями за покликом. Це перш за все вчитель малювання і праці загальноосвітньої школи № 151 І. Чекмарьова і пенсіонерка А. Овчаренко, які відродили й розвили в Харкові мистецтво створення пасхальної писанки. Вони неодноразово експонували в музеї виставки зразків цього виду народного мистецтва, створених власноруч, або з їх учнями-послідовниками, залучаючи до творчості в цій галузі юних відвідувачів музею, розкриваючи тайни майстерності на запроваджених ними майстер-класах.

Багато років музеєм реалізується ще одна програма «Культури без провінцій не існує», мета якої – долучення до мистецтва мешканців області. Однією з найяскравіших акцій цієї програми були Дні образотворчого мистецтва, присвячені ювілею відомого художника Г. Семирадського. Їх проведено на батьківщині майстра у смт Печеніги: разом із районною адміністрацією організовано виставку однієї картини («Ісаврійські пірати, що продають свою здобич») із колекції музею, для учнів Печенізької школи, шкіл с. Мартова, с. Артемівка під час цієї акції було проведено 25 екскурсій, прочитано 28 лекцій.

Значну роботу в межах програми «Культури без провінцій не існує» здійснюють працівники автономного відділу нашого музею – Пархомівського художнього музею ім. А. Ф. Луньова, який тісно співпрацює з Пархомівською загальноосвітньою школою. Учні школи – постійні відвідувачі музею, вони беруть участь у презентаціях всіх виставок, у роботі гуртка «Юний художник», дитячого мистецького клубу «Райдуга», члени якого не тільки самі вивчають музейну колекцію, а й проводять екскурсії для своїх ровесників навіть англійською мовою – для іноземних відвідувачів цього унікального сільського музею. Такою роботою співробітники Пархомівського музею продовжують естетично-педагогічну

діяльність, розпочату понад півстоліття тому засновником музею, видатним педагогом А. Ф. Луньовим.

2004 року стартував спільний проект Харківського художнього музею і обласного генетичного центру «Арт-терапія», розроблений директором Центру професором О. Гречаніною. Це – робота з вагітними жінками, які стоять на обліку в Центрі. Музей здійснює свою частину цього унікального проекту. Організуються для майбутніх матерів знайомство з найкращими творами образотворчого мистецтва в музеї та художніх галереях Харкова, читаються лекції, залучаються наші слухачки до творчості, зокрема – виготовлення виробів з паперу – оригамі. Мета цих заходів полягає у створенні позитивних емоцій, доброго настрою. За дослідженнями О. Гречаніної, позитивні емоції оздоровлюють людину, знижують ризик виникнення генетичних захворювань на 70 %. І ми сподіваємося, що й така форма нашої роботи є корисною для майбутніх громадян нашої країни.

Протягом багатьох років музейні співробітники, працюючи на базі унікальної художньої колекції з різними віковими категоріями відвідувачів, накопичили величезний практичний досвід музейної педагогіки. При цьому відзначимо, що, починаючи з 1960-х років, на кожному етапі цієї діяльності за творчими ініціативами співробітників з'являлися все нові й нові форми освітньо-виховної роботи.

Ми намагаємося максимально використовувати потужний творчий і науковий потенціал Харкова, фахівці різних професій готові надавати безкоштовну допомогу музею, який за роки незалежності став справжнім центром естетичного виховання, центром культури міста й області.